

Vztah mezinárodní migrace a de-standardizace životních drah¹

Alena Pařízková²

Katedra sociologie, FF ZČU, Plzeň

The Interrelatedness of International Migration and De-standardization of Life Course.

During the years of transformation after 1989 the Czech Republic began to be incorporated into the structures of international institutions and became opened to the influences of the processes of globalization. In this context international labour migration occurred as a new possibility in life course of Czech citizens. From some perspectives the migration is seen as a mean of de-standardization of life course. This article analyzes the interrelatedness of international workforce mobility and de-standardization of life course. Based on qualitative in-depth interviews with current migrants, the article shows how international migration influences individual phases (leaving parental home, completing education, entering labour market, marriage and parenthood) of the process of transition to adulthood.

Sociológia 2011, Vol. 43 (No. 1: 5-27)

Key words: *international migration; international workforce mobility; life course; de-standardization; transition to adulthood; globalisation; family trajectory*

Úvod³

V rozvinutých společnostech dochází již po několika desetiletí k diskuzím o tom, jak se v důsledku vývoje moderní společnosti mění životy jejích občanů. V zemích tzv. Západu byly tyto změny intenzivněji vnímány a diskutovalo se o nich dříve než v zemích bývalého komunistického bloku, jehož součástí byla i Česká republika. Tato rozdílnost v otázkách životního běhu byla zapříčiněna vystavením bariér vůči vnějším vlivům kapitalistického trhu, prosazováním odlišných společenských norem a centrálním řízením života obyvatel jednotlivých zemí východního bloku. Život občanů těchto zemí pak byl více méně standardizován, neboť jejich občané byli k homogenizovaným trajektoriím vedeni samotnou strukturou a také nedostatkem alternativ. Stejným procesem tedy procházela i Česká republika, která se vyznačovala až do posledního desetiletí 20. století relativně vysokou standardizací života svých občanů. Po změně režimu v roce 1989 se Česká republika začala postupně zapojovat do globálních ekonomických a politických struktur a začala s vlastní vnitřní transformací na demokratickou společnost založenou na tržním ekonomickém systému. Česká republika tak začala „dohánět“ západní svět a otevřela se působení globalizačních vlivů. Tento proces, trvající již dvacet let, s sebou přinesl mnoho

¹ Tato studie vznikla s podporou Grantové agentury České republiky (grant č. 403/09/0038).

² Korešpondencia: Mgr. Alena Pařízková, Katedra sociologie FF ZČU, Univerzitní 8, 306 14 Plzeň, Česká republika.
E-mail: parizkov@kss.zcu.cz

³ Ráda bych zde poděkovala doc. Martinu Kreidlovi, Ph.D., za přečtení prvních verzí textu a jeho kritické připomínky. Také děkuji dvěma anonymním recenzentům za jejich konstruktivní připomínky.

významných změn, které zasahují do životů českých občanů a výrazně je ovlivňují.

S politickými a společenskými změnami přišlo také otevření hranic a možnost mezinárodní pracovní migrace. Postupem času a s intenzivnějším zapojováním České republiky do mezinárodních institucí, zejména EU, začalo docházet k rozšiřování možností přechodu státních hranic bez překonávání nutných byrokratických omezení. Tímto procesem se začaly otevírat nové možnosti legálního dlouhodobého pobytu a práce v mnoha zemích, přičemž tyto možnosti je relativně snadné naplnit. S tímto vývojem se tedy mezinárodní migrace stává dostupnou a zajímavou alternativou objevující se v běhu života.

Kdy a jakým způsobem mezinárodní migrace vstupuje lidem do životních drah a jak se vztahuje k procesu de-standardizace? V textu usiluji o zasazení životních zkušeností migrujících do konceptu de-standardizace a o určení faktorů ovlivňujících uvažování jedinců o odchodu do ciziny za prací, přičemž se soustředím na transici do dospělosti. Právě migrace může být nestandardním a do určité míry nevědomým prostředkem, jak dosáhnout jasného přechodu do dospělosti. Tedy kroku, který se od jedince standardně očekává.

Běh života, individualismus a globalizace

Díky vlivu industrializace se člověk během svého života pohyboval v jasně oddělených životních etapách, které byly navíc definovány pro většinu jeho spoluobčanů stejným způsobem. (Hunt 2005; Kohli 1986) Tento pohled je ale již hůře uplatnitelný při pohledu na život v současných společnostech rozvinutých zemí, ve kterých významným způsobem působí procesy individualizace a globalizace. V tomto kontextu se ukazuje být vhodným nástrojem pro analýzu životních drah jedinců koncept běhu života. (Hunt 2005) Dle Melindy Millsové (2007) je současný běh života poskládán z rozmanitých životních událostí, které mohou probíhat na sobě nezávisle nebo navzájem interagovat. Tyto události jsou zejména spojené s pracovním trhem, partnerskými vztahy a rodičovstvím, ale také migrací. „Kombinace těchto událostí, které se objevují v kariérách životního běhu individuů, produkují jedinečné individuální trajektorie běhu života.“ (Mills 2007: 62) Tyto trajektorie se vyznačují menší předpověditelností a stabilitou, ale zato větší flexibilitou a individualizací, než tomu bylo v dřívějších tradičních společnostech.

Kreativita a svoboda jednání jedinců v rámci jejich životního běhu je ale pouze částečná, neboť se do určité míry stále jedná o dráhy předepsané společností. (Brückner – Mayer 2005) Společnost díky svým institucím stále významným způsobem ovlivňuje směřování životních drah svých členů. Institucemi, které se stále podílí na limitování individualizovaného životního běhu, jsou zejména instituce pracovního trhu a sociální politika státu. (Heinz 2003) Definici životního běhu, která zahrnuje působení individualizačních procesů a

zároveň přiznává vliv společenským institucím, přináší Melinda Millsová (2007: 63): „Životní běh je tedy modelem, který uznává, že jedinci aktivně ovlivňují své životní běhy založené na jedinečné a smysluplné sekvenci rozhodnutí, které jsou začleněny do individuálních a vztahových charakteristik a historických, kulturních, sociálních a jiných institucionálních omezení.“

Koncept de-standardizace životního cyklu je definován odlišným prožíváním životních stádií, událostí a jejich sekvencí v odlišné souslednosti, kdy tato stadia a události přichází v různém věku a mají různé dlouhé trvání. (Brückner – Mayer 2005) V souvislosti s de-standardizací se soustředím na vztah mezinárodní migrace a transice do dospělosti u českých pracovních migrantů. Samotný přechod je nejčastěji charakterizován přestupem ze vzdělávacího systému na pracovní trh, neboť „sociální dospělost se v evropském kulturním prostoru definuje v souvislosti s dokončením školy“. (Hamplová 2003: 7) Cílem tohoto zjednodušeného tvrzení je upozornit na jeden z důležitých kroků v rámci přechodu do dospělosti, tedy vstup na pracovní trh. Samotná transice do dospělosti je ale komplexním procesem, kterým lze projít různě nastavenými cestami. (Např. Settersen 2006; Shanahan 2000) Stále je možné v tomto procesu identifikovat pět základních životních zkušeností, které slouží jako symbolické zlomové body na cestě do dospělosti. Jedná se o opuštění domu rodičů, dokončení školy, vstup na pracovní trh, sňatek a rodičovství. (Settersen 2006; Shanahan 2000) Význam a posloupnost jednotlivých kroků jsou v současné době značně flexibilní a nejednotné a, stejně jako celý životní běh, jsou zčásti volené a zčásti vnucené. (Brückner – Mayer 2005)

Mladí lidé jsou mimo jiné v důsledku globalizačních procesů zasaženi vyšší mírou nejistot při vstupu na pracovní trh, neboť často nemají dostatek pracovních zkušeností a také jim chybí silné vazby k pracovním sítím. Díky těmto podmínkám mají horší postavení při vyjednávání o stabilním a dlouhodobém zaměstnání. V důsledku těchto pozic mají mladí lidé menší příjmy, což následně ovlivňuje jejich postoje k zakládání rodiny. (Buchholz et al. 2009) Tyto efekty jsou silnější pro postsocialistické země, kde je zaměstnanecká nejistota mladých silnější. Tento stav jen zvyšuje význam vzdělání jako klíčového faktoru, který pomáhá získat lepší pozice na pracovním trhu. (Buchholz et al. 2009; Keller – Tvrđý 2008)

Mladí lidé se tak dle autorů projektu ve vlastních zemích stávají outsidersy na pracovním trhu a mají ztížený přístup ke stabilním a lépe zajištěným pracovním pozicím. Tato situace se týká evropských zemí, na jejichž pracovních trzích se postavení jedince odvíjí od toho, zda je klasifikován jako insider (chráněný pracovník) či outsider (mimo stabilní pracovní pozice). (Sirovátka – Mareš 2003) Další skupinu vyskytující se na trhu práce kategorizuje Sirovátka (1995) jako nově vstupující. Tito lidé mají šanci v budoucnu proniknout na atraktivní pozice určené insiderům, ale zatím nemají dostatek praxe a

zkušeností, aby jim mohli být rovnými soupeři. Do této skupiny patří zejména absolventi škol. (Sirovátka 1995) Autoři projektu GLOBALIFE identifikují Českou republiku jako jednu ze zemí, která je nejvíce postižena globalizačními procesy, a zároveň se jedná o zemi, kde na pracovním trhu platí členění na insider/outsider. (Buchholz et al. 2009: 25)

Transformace české společnosti – od konformismu k alternativám?

Česká společnost prochází za posledních 20 let výraznými změnami, které zasahují a ovlivňují životy jejích členů. Po pádu železné opony se Česko začalo intenzivněji zapojovat do širších světových struktur a stalo se dalším prostorem působení globalizačních procesů. Zlomovým rokem pro toto zapojování byl rok 1989. Před změnou politického a ekonomického režimu bylo tehdejší Československo poměrně standardizovanou společností. Tato standardizace se týkala jak soukromé, tak veřejné sféry společnosti. Muži i ženy ve vysoké míře uzavírali manželské svazky a první potomky měli v relativně úzkém věkovém intervalu. (Fialová – Kučera 1996; Rychtaříková 1996) Pracovní kariéry většiny obyvatel byly řízeny politikou plné zaměstnanosti, což přinášelo vysokou míru zaměstnanosti jak mužů, tak také žen. (Frýdmanová et al. 1998) Stát navíc reguloval směřování pracovních kariér pomocí umístěnek a nepodporoval zaměstnaneckou mobilitu. (Frýdmanová et al. 1998) Zároveň společnost autoritativně vedená jednou stranou cíleně směřovala své členy ke konformitě. Vybočovat se nedoporučovalo a ani nevyplácelo.

Transformace společnosti a její začleňování do struktur globálních institucí přinesly nové alternativy, jak určovat své životní dráhy. Oproti dřívější relativně silné standardizaci životů obyvatel tehdejšího Československa se začíná objevovat proces de-standardizace životů jak v privátní, tak také ve veřejné sféře života jedinců. V privátní oblasti dochází k odkládání sňatků⁴, narození dětí⁵ a stále více se nejen tolerují, ale také praktikují odlišné formy partnerského soužití. Podobně se děje také v ekonomické sféře v důsledku transformace na tržní hospodářství. Objevil se do té doby neznámý fenomén oficiální nezaměstnanosti a dále narostla a zviditelnila se míra nerovnosti v příjmech a bohatství. Zároveň došlo k nárůstu míry subjektivní chudoby. (Večerník 2009) Transformovaný ekonomický systém sice dosahuje ekonomického růstu a přispívá k modernizaci společnosti, avšak tento pokrok není všeobecný. (Machonin 2005) Českému ekonomickému systému se nedaří „vytvořit dostatečný rozsah pracovních příležitostí, ani zajistit prostředky

⁴ Posun načasování prvního sňatku v kontextu věku partnerů je během posledních 20 let výrazný. V roce 1990 uzavírali své první sňatky muži v průměru ve věku 23,7 a ženy ve 21,1 věku (ČSÚ 2002), oproti tomu v prvním pololetí roku 2010 vstupovali muži do manželství v průměru ve věku 31,1 let, ženy ve věku 28,2 let. (ČSÚ 2010)

⁵ Odkládání narození prvního potomka lze ukázat na posunu průměrného věku prvorodiček. Průměrný věk ženy při narození prvního dítěte v roce 1990 byl 22,6 let. (ČSÚ 2002a) V první polovině roku 2010 již mezi prvorodičkami převažovaly ženy narozené roku 1979, tedy 30-leté. (ČSÚ 2010)

nezbytné k regionálně, sociálně a etnicky rovnoměrnějšímu zvyšování životní úrovně a kvality života širokých vrstev zaměstnaneckých a lidí odkázaných na pomoc sociálního státu“ (Machonin 2005: 98)

V současné době je možné identifikovat dva základní výklady usilující o vysvětlení nynějších změn v životním běhu v České republice. Někteří autoři identifikují jako hlavní důvod probíhajících procesů hodnotovou změnu obyvatelstva. (Rabušic 2001) Jiní zdůrazňují, že celá situace je důsledkem sociálních problémů, které vznikly v důsledku ekonomické transformace. (Rychtaříková 1996) Další autoři při svých analýzách demografických změn zahrnují oba přístupy, jak hodnotovou změnu, tak také ekonomické důsledky transformace zasahující zejména nižší vrstvy. Tyto příčiny se mohou vzájemně doplňovat. (Hašková 2006; Machonin – Gatnar – Tuček 2000) Jednou z alternativ, které politické a společenské změny přinesly, je také možnost odchodu za prací za hranice českého státu. Změna politického režimu po roce 1989 přinesla pro české občany také „svobodu“ vycestovat do zahraničí. Svoboda mezinárodní migrace byla zpočátku značně ohraničená v důsledku mnoha restriktivních opatření vízových politik národních států. Jako první začaly být likvidovány bariéry pro turistický pohyb, později začaly přibývat státy odstraňující limity pro další druhy mobility jedinců přes státní hranice. Po vstupu do Evropské unie v roce 2004 se tato situace v mnoha případech začala měnit a postupně se pro české migrující začal otevírat legální prostor pro pohyb přes státní hranice zejména v rámci evropského kontinentu. Mezinárodní migraci tedy můžeme vnímat jako příležitost, kvůli které mladí lidé odkládají sňatky a rodičovství. (Možný 2002) Ačkoli občané České republiky nejsou příliš mobilní (ani v rámci státních hranic) (např. Lux – Sunega 2007), přesto zde určitý migrační potenciál existuje (např. Vavrečková 2006) a migrace se stává nepřehlédnutelnou alternativou životního běhu jedinců.

Metodologie

V tomto textu si kladu otázku, do jaké míry současná mezinárodní migrace souvisí s de-standardizací životních drah. V kontextu tohoto širšího tematického vymezení mne tedy zajímá, kdy a za jakých okolností se jedinec rozhodoval o migraci. Jaké faktory jeho rozhodování ovlivňovaly? Jak se migrace vztahuje k jednotlivým znakům transice do dospělosti? Pozornost byla věnována zejména otázce vstupu na pracovní trh, osamostatnění se od rodičů, otázce vzdělávání a partnerství. Jakým způsobem se migrace vztahuje k procesu stávání se dospělým? Je migrace alternativou standardního směřování životních drah, nebo je jen jinou cestou k jejich naplnění?

Předkládaná studie a její závěry jsou součástí širšího výzkumu, jenž usiluje o komplexní zachycení zkušenosti migrujících z České republiky do Velké

Británie⁶. Kvalitativní výzkum byl uskutečněn v letech 2008 – 2009 mezi českými pracovními migrujícími ve Velké Británii. Výzkum se soustředil na pracovní migrující směřující na počátku své zkušenosti do nízkokvalifikovaných pracovních pozic, v nichž stále nachází (zejména své první) zaměstnání většina imigrantů přicházejících z nově přistoupivších zemí⁷. (Home Office 2009) Migrující-„nováčci“ tedy často směřují do sekundárního trhu práce. Tento typ migrace považuji za symbol pracovní migrace, který je nejčastěji ve veřejném diskursu zviditelňován a problematizován. Počáteční směřování do nekvalifikovaných a nízkokvalifikovaných pracovních pozic v cílovém prostoru bylo tedy hlavním kritériem volby konverzačních partnerů.

V obou letech byly uskutečněny hloubkové rozhovory s pracovními migranty, kteří v době rozhovoru pracovali a žili ve Velké Británii po dobu nejméně 6 měsíců. Základním tématem rozhovorů byla migrační zkušenost jedince. Konverzační partneři byli nejprve požádáni, aby vyprávěli svůj „příběh“ odchodu do ciziny. Po skončení jejich vyprávění byly migrujícím kladeny rozvíjející dotazy k jednotlivým užším tématům migračního procesu, které tvořily následující osu – důvody odchodu, vstup do cílového prostoru a orientace v něm, pracovní a životní zkušenosti, otázka návratu. Cílem bylo získat komplexní popis a hodnocení zkušeností migrantů a migrantek. Rozhovory byly uskutečněny s 48 konverzačními partnery, přičemž 12 z nich bylo zpovídáno v obou letech výzkumu. Konverzačními partnery se stalo 25 žen a 23 mužů ve věkovém rozpětí od 22 do 56 let. Nejvíce (29) jich bylo mezi 27. a 31. rokem⁸.

Participantů výzkumu byli kontaktováni skrze osobní sítě, pomocí techniky sněhové koule a skrze webové stránky věnující se pracovním migrujícím z České republiky. Již na začátku výzkumu jsem si byla vědoma rizika přílišné podobnosti konverzačních partnerů a jejich zkušeností, které je spojeno s hledáním prostřednictvím již existujících kontaktů. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla také hledat počáteční body nabalovacího procesu na speciálních webových stránkách, které slouží jako platforma pro pracovní migrující ve

⁶ Migrující do Velké Británie byli vybráni záměrně, neboť dle údajů Ministerstva práce a sociálních věcí ČR bylo v této zemi ke konci roku 2009 registrováno nejvíce českých pracujících ze zemí EU a Švýcarska. K 31. 12. 2009 se jednalo o 30 500 občanů České republiky registrovaných ve Velké Británii. Například v Německu bylo ve stejném období registrováno „pouze“ 14013 občanů Česka. (MPSV)

⁷ Většina registrovaných imigrantů v období od května 2004 do března 2009 pracovala na různých pozicích v továrnách (28 %), skladech (8 %), v balírnách (6 %), kuchyních a cateringu (6 %) nebo jako uklízeči/práce v domácnostech (6 %). Další pracovní pozice patřící k nejčastěji registrovaným pracím jsou čističství, čističské práce, práce v zemědělství, konstrukce a prodej. (Home Office 2009: 14)

⁸ Širší sociální charakteristiky konverzačních partnerů (např. sociální vrstva) nebyly ve výzkumu systematicky zjišťovány. Důvodem bylo zejména snaha podpořit příslib anonymity konverzačních partnerů. Tyto informace se ale samozřejmě v různých kontextech v rozhovorech objevovaly, nejsou ale dostupné v dostatečně komplexní podobě. Z tohoto důvodu nejsou v textu prezentovány.

Velké Británii⁹. S žádostí o rozhovor jsem tedy oslovovala diskutující a inzerující jedince na těchto webech. Odezva a ochota takto oslovených jedinců k rozhovoru byla výrazně nižší, než pokud byl rozhovor zprostředkován skrze osobní kontakt. Přesto se touto cestou povedlo diverzifikovat vzorek konverzačních partnerů v kontextu jejich migračních „příběhů“.

Vstup migrace do životních drah aktérů

Ačkoli neexistují přesné statistické přehledy migrujících občanů České republiky, z několika šetření¹⁰ provedených v České republice a statistik britských úřadů o registrovaných zahraničních pracovnících, lze definovat několik základních „obecných“ charakteristik o českých pracovních migrujících. Touto cestou lze zejména stanovit převažující věk migrujících z „nových“ členských zemí EU a rozložení pohlaví mezi nimi. Britský registrační úřad sice v souhrnných statistických přehledech nerozlišuje mezi jednotlivými národnostmi, ale lze předpokládat, že čeští migrující se od těchto trendů neodlišují. Dle statistik registrovaných pracujících cizinců z „nových“ zemí EU se věk těchto pracovníků pohybuje nejčastěji mezi 18-34 roky (do této kategorie náleží 81 % z registrovaných pracovníků). (Home Office 2009) S tímto údajem je v souladu také zjištění Jany Vavrečkové, která zkoumala migrační potenciál českých občanů. Dle autorčina zjištění uvažují o mezinárodní migraci nejvíce jedinci do 29 let, tedy více jak 50 % z dotazovaných této věkové kategorie. (Vavrečková 2006) V těchto věkových kategoriích se nachází většina participantů tohoto výzkumu, jejichž věk se pohybuje zejména mezi 27-31 lety. Zároveň mají tyto lidé za sebou již několikaletou migrační zkušenost. Vzhledem k dominantnímu věku pracovních migrantů ukázaných ve statistikách a šetřeních lze tvrdit, že participace na mezinárodní pracovní migraci se objevuje zejména v období životního běhu, které souvisí s transicí mezi dospíváním a dospělostí.

Lze tedy z hlediska kategorie věku hovořit o de-standardizaci životního běhu migrujících? Identifikované věkové rozpětí migračního potenciálu a věk registrovaných pracovníků ukazují, že odchod do ciziny je výrazně spjat s konkrétní věkovou kategorií. Ta odkazuje k jakési standardizované představě, kdy je v rámci životního běhu vhodné participovat na mezinárodní migraci. Migrující sice odchází v podobném věku, ale jejich migrační zkušenost má různé trvání, s různým průběhem a závěrem (pokud je).

⁹ Vzhledem k popularitě Velké Británie jako cílové destinace mnoha českých a slovenských pracovních migrujících existuje značné množství webových stránek, které se tomuto tématu věnují. V mnoha případech se jedná o inzertní weby pracovních agentur, ale existují také stránky sloužící jako platformy pro výměnu zkušeností, názorů a tipů mezi migrujícími samotnými, např. www.pohyby.co.uk.

¹⁰ Jedná se zejména o studie vydávané Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí (VÚPSV) pod vedením Jany Vavrečkové. Přehled českých migrujících ve Velké Británii se zaměřením na sociálně-demografické struktury, profesní charakteristiky a motivace předkládá studie vydaná roku 2007. (Vavrečková et al. 2007) Jedná se ale pouze o deskripci, která neposkytuje hlubší vhled na zkušenosti migrujících.

Ve výpovědích konverzačních partnerů lze identifikovat tři hlavní životní situace, kdy mezinárodní migrace vstoupila do jejich životních drah. Pracovní migrace se stala pro zpovídané alternativou v momentě ukončení studia, nespokojenosti v práci/nezaměstnanosti nebo v momentě řešení partnerských vztahů. Nejvíce konverzačních partnerů (28) odcházelo již jako pracující. Druhá početnější skupina mezi konverzačními partnery (12) je tvořena jedinci, kteří odešli do zahraničí ihned po ukončení studia (středoškolského/vysokoškolského). Nejmenší skupinou (7) jsou konverzační partneři, kteří alternativu pracovní migrace volili na základě vlivu rodinných či partnerských vztahů. U konverzačních partnerů často docházelo ke kumulaci alespoň dvou uvedených momentů.

V kontextu s transicí do dospělosti je pro analýzu nejzajímavější životní situací propojující mezinárodní migraci a životní běh odchod jedince ihned nebo krátce po ukončení studia. Jedinec je v tomto momentě konfrontován s podmínkami na pracovním trhu v zemi původu a dalšími možnostmi směřování životních drah, které jsou pro něj dostupné.

Mezinárodní migrace v kontextu vstupu na pracovní trh

Vstup absolventů škol na pracovní trh není v současné době jednoduchou záležitostí. Jak ukázal projekt GLOBALIFE, jsou to právě mladí lidé vstupující na pracovní trh, kteří jsou ohroženi působením současných globalizačních procesů. Tito jedinci nemají dostatek praxe, pro kterou by je zaměstnavatelé ochraňovali, a zároveň nejsou dostatečně včleněni do sociálních vazeb pracovního trhu. (Buchholz et al. 2009) Také statistiky českých úřadů se jako jednou ze skupin ohrožených nezaměstnaností na trhu práce specificky zabývají mladými lidmi zejména do 24. roku. Souhrnné statistiky vývoje za období 2002 – první polovina roku 2009 sice ukazují, že došlo k poklesu počtu registrovaných uchazečů o zaměstnání ve věkové kategorii mezi 20. a 24. rokem, přesto tito mladí lidé stále tvořili v první polovině roku 2009 12 % evidovaných uchazečů. (ČSÚ 2009) V kontextu problematického vstupu na trh práce a s tím tedy související obtížný přechod do stádia dospělosti se jeví být mezinárodní migrace zajímavou alternativou, jak zmíněné komplikace překonat. Impulzy k mezinárodní migraci vychází tedy velmi často z možností a limitů integrace mladých lidí na pracovní trh. Příjem a pracovní příležitosti byly identifikovány jako významné faktory podporující výskyt pracovní migrace z východní a střední Evropy (Bauer – Zimmermann 1999), jak je ukázáno na příkladu této výpovědi:

„Po škole jsem dělal v autodoplňkách, rok. Potom jsem šel na vojnu a potom jsem do odjezdu pracoval v designérské firmě, která zařizovala drogérky, benzínky. Oni pak krachli. To jsem byl pak nějakou dobu na pracáku a dělal jsem

taky na černo u stěhováků. Proto jsem se taky rozhodl odjet do Anglie. (...) ¹¹ Sme sem jeli hlavně, aby sme si vydělali na letenku na Nový Zéland.“ (Muž, 31 let, 8 let) ¹²

Pracovní kariéra tohoto konverzačního partnera byla ve svém počátku dvakrát přerušena. Nejprve roční povinnou vojenskou službou a následně nezaměstnaností po krachu firmy. V ten moment se mezinárodní pracovní migrace stala atraktivní alternativou, jak situaci vyřešit. Náklady na cestu na Nový Zéland jako původní pracovní/cestovatelskou cílovou destinaci ale přesahovaly finanční možnosti konverzačního partnera. Z tohoto důvodu byl nucen volit nejprve destinaci s menšími finančními náklady, ale slibující lepší zisky, než jakých by dosáhl doma, tedy Velkou Británii.

Migrace je tak jednou z alternativ, která se jedinci nabízí v momentě, kdy je pro mladé lidi obtížné standardně naplnit předpokládaný přechod běhu života a vstoupit na trh práce a získat v něm stabilní pozici. Pokud je pro jedince obtížné nastoupit na atraktivní pracovní pozici a tím získat potřebný kapitál k osamostatnění se, pak svou situaci může řešit odchodem do zahraničí. Do této skupiny se zařadila také tato konverzační partnerka: *„Odešla jsem kvůli práci, protože mi už pár měsíců neplatili výplatu. Pak mi spolupracovnice nabídla, ať jdu s nimi jako au-pair do Anglie.“* (Žena, 30 let, 6 let). Žena v další výpovědi uvedla, že žila u rodičů a vzhledem k situaci na nich byla také ekonomicky závislá.

V procesu pracovní migrace sice migrující rovněž nemusí získat kvalifikované a statusově ¹³ atraktivní pracovní pozice, ale zejména globální velkoměsto jako Londýn jim může nabídnout více možností, než kdyby přijali nekvalifikovanou nebo nízko-kvalifikovanou práci v České republice. Zejména v počátečním období migrace je pravděpodobnost sestupu v statusové hierarchii povolání předpokládána. Jak ukazuje například výpověď jedné z konverzačních partnerek, která krátce po příjezdu do Londýna nastoupila jako prodavačka do obchodu s výpočetní technikou:

„Nevěděla jsem vůbec nic o počítačích, vůbec nic. Takže já jsem se to všechno učila až tam. (...) Prostě jsem vzala první práci. Já jsem prostě první práci vzala s tím, že prostě potřebuju platit nájem. To byl důvod. To bylo moje první interview, ale já jsem to prostě vzala hnedka, protože jsem prostě věděla, že budu potřebovat na nájem. A říkala jsem si, že třeba to bude na 3-4 měsíce a že si třeba něco najdu, víš co. Víš, jak to je.“ (žena, 29 let, 3 roky).

¹¹ Značky v přepsaných citacích: (...) vynechaná část citace; (.) pauza; (---) vynechán konkretizující název či jméno; (text bez kurzívy) vloženo autorkou textu.

¹² Konverzační partneři jsou identifikováni skrze pohlaví, věk a počet let strávených ve Velké Británii v době rozhovoru, z něhož citace pochází.

¹³ Pracovní pozice nemusí být statusově atraktivní, ale stále může být pro migranta finančně zajímavá, neboť mu poskytné dostatek prostředků pro zajištění svých potřeb.

Konverzační partnerka zůstala v tomto „provizorním“ zaměstnání jeden rok. Očekávaná doba se prodloužila z důvodů pracovní zaneprázdněnosti, a také proto, že si „zvykla“. Po roce se jí ale s pomocí britských pracovních agentur povedlo získat práci blíže odpovídající jejímu vzdělání a zájmům. Situace této konverzační partnerky se nezdá být v migračním prostoru příliš výjimečná. Nováček nemá zkušenost s cílovým trhem práce a velmi často jej tlačí potřeba rychle získat příjem, aby si zaplatil základní potřeby, jako je jídlo a ubytování. Pokud se k tomuto přidá nováčkovské malé sebevědomí a nízká úroveň jazyka, pak si migrující nemohou klást na pracovní místa příliš vysoké požadavky. Na druhou stranu legálnost procesu pracovní migrace v EU poskytuje významné možnosti rychlého kariérního růstu a rozvoje. Mnoho konverzačních partnerů (35) se rozhodlo aktivně využívat možnosti, které se jim jako legálním pracovním migrantům nabízí, a své kariéry směřovalo či stále směřuje k pracovním pozicím, které je uspokojují a které hodnotí jako žádané (jak z hlediska statusu, tak finančně):

„(Proč jsi chtěl změnit práci?) *Protože už jsem si tu práci nějakou (.), jsem to chtěl změnit, protože to je to, proč sem šel do té Anglie, abych se dostal trošičku vejš. Takže ta práce, kterou jsem dělal (.) v té kuchyni, já sem tím vyučenej. To byla startovní pozice pro mě. Takže jak sem mohl, tak sem se z toho hnul a to se stalo.*“ (muž, 30 let, 3 roky).

Stejně jako tento konverzační partner, také ostatní vyhodnocují svou situaci a možnosti své pracovní kariéry v kontextu legálnosti pracovní migrace. Jsou si vědomi svých možností a uskutečňují, nebo plánují uskutečnit kroky k rozvoji pracovních drah směrem, který je blízko jejich představám.

Další kroky transice a mezinárodní migrace

Transice do dospělosti je sice definována zejména přestupem mezi vzdělávacím systémem a trhem práce, jak bylo uvedeno výše, ale znaků provázejících tento přechod lze identifikovat více. Dalšími významnými indiciemi, platnými zejména v současné době, je finanční nezávislost a založení vlastní domácnosti. Jak ukázal Settersen (2006), odchod od rodičů a úplné osamostatnění uvádí mladí Američané jako znaky, jež jim pomohly definovat se jako dospělí. V současné době se ale také ukazuje, že ani při úspěšném vstupu na pracovní trh nemusí u mladých lidí dojít k „plnému“ vstupu do dospělosti – tedy úplnému osamostatnění se od rodičů. Faktory jako nízké platy, vysoké nájemné či nedostatek vhodných bytů (např. Lux et al. 2003) mohou vést k tomu, že se mladý pracující rozhodne setrvat v domácnosti rodičů, neboť jeho finanční situace mu neumožňuje založení vlastní domácnosti. Toto vede k přetrvání určité závislosti na rodičích a omezené samostatnosti. Mezinárodní migrace je v tomto případě prostředkem, jak dosáhnout „plného“ vstupu do stádia dospělosti. Můžeme na ní tedy nahlížet jako na nestandardní nástroj podporující

standardní průběh životního běhu, očekávaného naplňování kroků do dospělosti. Toto spojení se objevovalo velmi často ve výpovědích konverzačních partnerů při vlastním hodnocení jejich migrační zkušenosti. Příkladem mohou být výpovědi dvou migrujících:

„Určitě mi to dalo velký zkušenosti, to je asi nej, nejvíc mi to asi dalo celkově. Člověk, když odejde do cizí země, tak člověk (.), větší osamostatnění se, prostě. Člověk, když je doma, tak má pořád nějakou závislost na rodině nebo na něčem. (...) V Čechách, když spadneš do nějakého průšvihů, tak za kým půjdeš (.) za rodičema, že jo.“ (muž, 33 let, 7 let).

(Jsou ještě nějaká pozitiva toho odchodu?) *„Co ještě? Taky finanční independent, samostatnost. A asi jako i samostatnost generally, obecně jakoby. Protože já jsem se od té doby, co jsem sem přijela, jako od mých devatenácti, sem se snažila od mých rodičů v podstatě nic nepotřebovat a záviset jenom na sebe.“* (žena, 27 let, 7 let).

Dle výpovědí konverzačních partnerů je jedním z hlavních přínosů jejich migrační zkušenosti získání nezávislosti a osamostatnění se od rodičů. Mnozí z nich odcházeli v době, kdy ještě bydleli u rodičů, nebo na ně byli silně vázáni, ať jako studující či již pracující. Odchod do cizí země za prací se tak pro ně stal možností, jak plně opustit rodičovské hnízdo a osamostatnit se. Toto osamostatnění jim pomohlo definovat se jako dospělý. Stejně to popisuje následující výrok konverzační partnerky: *„Já si myslím, že mě hodně změnilo to, že jsem přijela, prostě. Jsem doma bydlela s rodičema, že jo. Já jsem úplně viděla na sobě, jak se stávám dospělou. Já jsem se musela o sebe postarat sama, že jo. Já jsem tady nikoho neměla, nikoho jsem tu neznala, když jsem přijela.“* (žena, 28 let, 9 let)

Samotný proces migrace aktuálně přináší pro jedince větší míru samostatnosti, ale také v sobě pro mnohé z nich může obsahovat potenciál jejího budoucího trvání. Tento potenciál spočívá v pořízení si vlastního bydlení v České republice díky vyšším finančním výdělkům ve Velké Británii. Toto očekávání je obsaženo v cílech některých migrujících: *„Naučit se jazyk, ušetřit nějakou korunu, ale jako au-pair to moc nešlo. Až když jsem dostala normální práci, tak pak to směřovalo k šetření na byt. Ten jsme chtěli, aby sme se měli kam vrátit.“* (žena, 29 let, 7 let). Dle výpovědí migrujících tento cíl již vzhledem k ekonomickému se sblížování obou zemí a jejich měn není tak snadné realizovat jako dříve. Jedna z konverzačních partnerek v důsledku tohoto vývoje musela redefinovat své počáteční cíle: *„No možná tam bylo takové doufání, že ušetřím na vlastní byt. (Co se z očekávání splnilo?) Bydlení tedy, bohužel, to se nesplnilo (...) Ale zase na dům u nás si ani tady nevyděláš.“* (žena, 29 let, 4 roky). Další konverzační partner byl ve svém vyjádření ještě striktnější: *„Říkám, kdo si myslí, že pojede do Anglie, aby vydělal velké peníze, nemá vůbec šanci. Ta doba tady byla tak deset let dozadu, ale teď?“* (muž, 25 let, 4 roky).

Pochyby o možnosti našetřit si na byt vyjadřovali zejména migrující s kratší zkušeností života a práce v cizině. Jeden z konverzačních partnerů možnost našetřit si na vlastní bydlení neviděl jako nereálnou, ale byl k cestě, která k ní vede, velmi skeptický. Tento konverzační partner ve své výpovědi kontrastoval život a jednání svých spolubydlících, jejichž cílem je pořízení vlastního bydlení v České republice, a svou touhou po „normálním“ životě ve Velké Británii. „*Moc si toho nenašetřím, no. (...) Ale zase já žiji tady ten samý život, jako bych žil v Čechách.*“ Svě spolubydlící vnímal jako „zvláštní lidi“, kteří by si „*nechali kvůli libře vrtat koleno*“ a z úsporných důvodů „*bydlej v hrozným bytě*“, nepoužívají městskou dopravu a i na všem ostatním velmi spoří. Díky této úspornosti „*je možný, že se jim to podaří, ale poznamená je to na celý život. Tydlety čtyři roky. Vlastně čtyři roky žijou na tesco rybích prstech a tesco hranolkách.*“ (muž, 25 let, 1 rok). Velké finanční cíle tedy nejsou neuskutečnitelné, ale cena, kterou migrující musí zaplatit, je pro mnohé příliš vysoká. „*Na bydlení si tady nenašetříš. Možná, když jsme ze začátku pracovali 300 hodin měsíčně, ale to už nechci nikdy zažít.*“ (žena, 29 let, 4 roky). Zejména pokud svůj pobyt v cizině plánují pouze na časově omezené období. Šetření na byt či dům za stávajících podmínek nutí migrující stále více se omezovat v aktuálních potřebách současného života, což mnoho z nich není ochotno podstoupit.

Mezi konverzačními partnery bylo jedenáct migrujících, kteří si vlastní bydlení v Čechách nebo Anglii obstarali. Všichni si vlastní bydlení pořídili s pomocí hypoték, které se staly významnými faktory ovlivňující jejich rozhodování o dalším průběhu migrace a o návratu do České republiky. Situace některých těchto migrujících se do značné míry zkomplikovala v důsledku současné ekonomické krize. Došlo nejen k prodražení hypoték v důsledku změny kurzu, ale také se proměnila výše životních nákladů v cílovém prostoru, což problematizuje splátky. Nejvýrazněji tuto zátěž pocíťoval následující konverzační partner:

„*Takže jsem si zbral milion třistatisíc úvěr v Čechách. Sem jsem myslel, že to tady splatíme. Jenže za ten rok. Situace dozadu byla úplně jiná. Ted'ka se ten úvěr o padesát procent hůř splácí, protože životní náklady jsou tady vyšší. Takže co jsme udělali. No museli jsme to pronajmout. Takže když se to dostavělo, tak jsme to pronajali. Asi tam v životě bydlet nebudeme, protože se to bude pronajímat a bude to splácet úvěr. Ted' už to nedáš.*“ (muž, 25 let, 4 roky).

Také následující konverzační partnerka pocítila v rodinném rozpočtu důsledky ekonomické krize a prodražení stavby domu: „*My jsme ten dům začali stavět, když libra byla úplně někde jinde. Takže náš originální rozpočet na ten dům byl trochu jinej. Pak přišla ta krize, ta libra strašně klesla, takže my jsme potřebovali mnohem víc peněz.*“ (žena, 31 let, 7 let). Konverzační partnerka se svým partnerem byli z důvodu větších nákladů na dostavění domu nuceni nejen si vzít větší půjčku, ale také museli prodloužit svůj pobyt ve Velké Británii.

Přerušení plánované vzdělávací dráhy

Zajímavým faktorem spojeným s de-standardizací životního běhu je nepřijetí či vyloučení z vysoké školy. Tuto zkušenost měli 3 konverzační partneři. Vyloučení či nepřijetí na vysokou školu je konverzačními partnery vnímáno negativně, neboť nespadá do jejich plánované dráhy vzdělání. Pokud vyloučení a nepřijetí usilují o naplnění svých vzdělávacích plánů, pak je před nimi určité časové vakuum trvající do dalších přijímacích zkoušek. Jedná se tedy o časové období mezi šesti měsíci až jedním rokem. Jednou z možností, jak toto vakuum zaplnit, je nalezení práce v zahraničí. Konverzační partneři, kteří se ocitli v této situaci, uváděli, že odchod do ciziny je napadl již dříve a přerušení jejich vzdělávací dráhy bylo podnětem pro realizaci cesty, stejně jako u následující konverzační partnerky:

„To je takový klasický příběh. Já jsem skončila střední školu, pak jsem začala studovat na vysoký. Tam odsad' mě vyhodili, po prvním semestru. A tak jsem si říkala, že půjdu do ciziny. Jako ten nápad, asi tam už byl dřív než se tohle stalo. Jakoby jsem chtěla někam jet a něco zkusit, a jako nevím, získat nějaký zkušenosti. (...) No a ten plán byl zůstat tady ten rok a potom se vrátit na vejšku v Čechách. Já jsem dělala zkoušky na Karlovu univerzitu. Tam jsem se nedostala. A potom jsem tedy zůstala, no.“ (žena, 27 let, 7 let).

Stejně jako tato žena i ostatní plánovali svou migrační zkušenost pouze do dalšího začátku akademického roku. Své představy ale nenaplnili. Buďto opětovně nebyli přijati na školu a své pokusy v České republice vzdali, nebo se v důsledku migrační zkušenosti v průběhu roku vzdali cíle studovat na vysoké škole vůbec. Následující konverzační partnerku oslovila možnost „učit se zkušenostmi“ a k oddálení plánovaného návratu také přispělo navázání vztahu s místním mužem:

„No a po roce, když sem se měla vrátit zpátky, tak se mi tak nějak nechtělo. Už sem si nedokázala představit, že bych šla zpátky na výšku. A taky sem tady poznala svého bývalého přítele, který byl Angličan. (...) Já vím, že je to dobré mít tu výšku, ale prostě já už sem řekla, že tam zpátky nechci. Já jsem takový praktický člověk, já si myslím, že je to dobrý si vyzkoušet na vlastní kůži a je to prostě, to mnohem víc baví, učím se zkušenostma, prostě. (žena, 24 let, 2,5 roku).

Opuštění cíle studia na vysoké škole v kontextu legální mezinárodní migrace, na níž participují zpovídání pracovní migrující, ale neznamena úplné přerušování vzdělávací dráhy. Migrující se nestandardně vzdělávají dál. V kontextu požadavku flexibilizace nastoupili na pracovní trh, kde dlouhodobě existuje propojení se vzdělávacím systémem. Jak ukazují zkušenosti konverzačních partnerů, mnozí migrující objevili studijní možnosti také v cílovém prostoru a začínají jich využívat. Nejčastěji se jedná o rozšiřování vzdělání na specifických kurzech nabízených na vyšší odborné škole (college), na kterých par-

ticipovalo 16 konverzačních partnerů. Další dvě konverzační partnerky studovaly dálkově univerzitu a jiní dva konverzační partneři o tomto kroku uvažovali. Rozhodnutí dále se vzdělávat je ovlivňováno nabídkou od zaměstnavatele, nebo vlastní touhou po osobním růstu:

„(Proč ses rozhodla studovat univerzitu?) *Já jsem vždycky chtěla asi nějaký ten diplom. A protože se mi to v Čechách nepodařilo, tak sem si říkala, že to můžu udělat tady.* (Proč jsi chtěla nějaký ten diplom?) *Já nevím, to je takový, já jsem vždycky byla takový to dítě, co všechno umělo, co všechno zvládlo. Já jsem byla nejstarší v naší rodině i mezi mými bratránkama, takže jsem byla všem za vzor v podstatě. (---) měla samý jedničky. Já nevím, prostě to bylo něco, čeho jsem chtěla dosáhnout. A v naší rodině v té době nikdo vlastně vejšku neměl.*“ (žena, 27 let, 7 let).

Úzké propojení britského vzdělávacího systému a pracovního trhu popisuje Alan Kerckhoff (2005), který uvádí, že ve Velké Británii se zaměstnavatelé podílí na přechodu mladých lidí ze školy do práce, a to zejména svou podporou dalšího vzdělávání na college nebo ve vlastních odborných vzdělávacích centrech. Tato podpora je poskytována formou krátkých kurzů, což nevyžaduje větší investice od zaměstnavatelů. Zároveň mají ale tyto kurzy pozitivní vliv na kurikulum zaměstnance. (Kreckhoff 2005) Jako málo regulovaný pracovní trh s důrazem na zisk kvalifikace přímo v pracovním procesu identifikují britský pracovní trh také autoři projektu GLOBALIFE. (Buchholz et al. 2009) Díky systému odborného vzdělávání již při zapojení do pracovního procesu existuje v Británii velké množství kurzů s pestrou nabídkou a cenovou dostupností. Konverzační partneři tak absolvovali či absolvují kurzy jako např. jeden ze základních pětiúrovňové NVQ (National Vocational Qualification) pro různé obory, dále kurzy účetnictví, cestovního ruchu nebo fotografický kurz. Tyto kurzy vnímají konverzační partneři jako nástroje umožňující kariérní růst a otevírající cestu k lepším pracovním pozicím.

Migrace jako prostředek de-standardizace životních drah

Ve výpovědích několika migrantů lze také identifikovat to, kdy se migrace stává prostředkem k de-standardizaci životních drah. Tímto motivem, souvisejícím se snahou de-standardizovat životní běh, je oddálení nástupu do zaměstnání v Česku. Tento krok byl také spojen s představou standardizovaného života jejich rodičů, což nebyla lákavá představa jejich budoucnosti. Odchod do ciziny jako možnost jak de-standardizovat svůj potenciální životní běh využila následující konverzační partnerka:

„*Já jsem nějak taky nevěděla, já jsem si říkala, že hned po maturitě nechci jít pracovat, protože jsem z malého města, tak když jsem byla na praxi, tak jsem byla na praxi ve státním podniku, kde to je všechno pořád takový strašně komunistický. Takže víš co, jakmile neznáš někde někoho, tak se nikam*

nedostaneš prostě. (...) Kdybych zůstala v Čechách, tak jsem v těch starých kolejích, kde, kam nakonec všichni zajedou. Nakonec bych možná pracovala v tom státním podniku, kde moje babička pracovala 50 let, můj děda 30 let a můj táta tam pořád pracuje. Víš co. A já bych tam určitě pracovala. Bud' jako nějaká sekretářka, nebo bych taky dělala v nějaký účtárně, nebo něco takovýhleho.“ (žena, 28 let, 6 let).

V další výpovědi se konverzační partnerka vymezuje nejen vůči životním drahám svých rodičů, ale také vůči svým kamarádům z rodného města. Tito vrstevníci dle jejích slov „*kupují baráky nebo byty, auta. Rodí. Berou se.*“ Toto je obraz standardního běhu života, jak jej konverzační partnerka zná mezi svými vrstevníky. Ona sama si je ale vědoma odlišnosti své biografie. „*Všichni v Čechách se strašně usazují. A začli se usazovat třeba už před čtyřma rokama, když nám bylo 23,24. No to já jsem měla takový jiný priority. Takový to cestování a poznávání.*“ (žena, 28 let, 6 let). Díky odchodu do ciziny mohla tato žena svůj běh života směřovat odlišným způsobem, než považuje za standardní. Sama dle svých slov až teprve nyní začíná pomalu uvažovat o krocích, které její vrstevníci učinili již před několika lety. Podobně se vůči svým vrstevníkům vymezoval také další konverzační partner: „*Mám rád tu (---), kde je klid a pohoda, jenže zůstat tam, tak budu zařezaný jako oni, stejně starosti jako oni. Ale vždycky se tam budu vracet.*“ (muž, 30 let, 2 roky).

Migrace se tedy pro některé konverzační partnery stala možností, kterou využili, aby oddálili zapadnutí do kolejí, kterými se ubíraly pracovní dráhy jejich rodičů a vrstevníků. Z výpovědí migrantů, kterých se toto téma týkalo, vyplývá, že usilují o eliminaci této možnosti, spíše než o její oddálení. Jako důvod uvedli, že pochází z menších měst, kde v současné době nevidí atraktivní možnosti svého života. V tomto kontextu zpovídání migranti neuvažují o návratu do svého rodného města. „*(Proč do (---)?) Kam jít, zůstat v rodném městě? To není perspektivní.*“ (žena, 27 let, 3 roky). Proces migrace jim umožnil rozšířit své poznání a získat nové zkušenosti, což výrazně ovlivnilo jejich uvažování o svém budoucím životě. V úvahách o návratu do České republiky vylučují návrat do míst, kde vyrůstali. Odmítání návratu do rodného města se děje na základě pragmatických úvah o malých či neatraktivních pracovních příležitostech nebo neslučitelnosti životních stylů – toho, který znají ze svých domovů, a toho, kterému si přivykli v zahraničním velkoměstě. Konverzační partnerka to vyjádřila slovy:

„Já vím a přiznám to, že bych se nemohla vrátit k nám na vesnici. Já bych musela jít do Prahy. Já třeba, já se těším, když jedu domu, těším se na vesnici, ale po tejdnu už tam z toho šilím. Já vím, že bych se musela vrátit do Prahy. Protože jsem tady už tak 5 let a jsem zhýčkaná na jistý věci. Co se týče kultury, restaurací, klubů, barů, co se týče věcí, co se týče jídla, že bych si nemohla koupit věci jako třeba v tý Praze.“ (žena, 27 let, 6 let).

Pokud tedy uvažují o návratu do České republiky, pak uvažují o větších městech, která jim poskytnou dostatek atraktivních možností pracovního uplatnění a životního stylu.

Poslední znaky transice do dospělosti – partnerství a rodičovství

Vstup do partnerského/manželského vztahu a rodičovství jsou dalšími znaky vstupu do dospělosti. Tyto kroky transice jsou také spjaty s určitým věkem. Existenci očekávání spojených s určitým věkem identifikoval ve svém výzkumu Settersen (2004). Ten také zjistil, že neexistují sankce ani ztráty, které by překročení mezi doprovázely. Jeho závěrem je, že v současné době je sice každý konstruktérem svých životních drah, pokud je ale vytváří v souladu s kulturně očekávaným rozvrhem, jedná se o jednodušší průběh. (Settersten 2004) Také z tohoto důvodu existuje předpoklad, že existence mezinárodní migrace v životním běhu jedince vede k odkládání vstupu do partnerského svazku a rodičovství. Jak uvádí Ivo Možný (2002), může mezinárodní migrace hrát svou úlohu při odkládání sňatku a rodičovství v české společnosti.

Výpovědi konverzačních partnerů ukázaly, že pobyt a práce v cizině se intenzivněji dotýká rodičovství než partnerství/manželství. Mezi konverzačními partnery mělo 38 z nich partnera, z čehož bylo 12 vdaných nebo ženatých. Mezi těmito případy se 23 konverzačních partnerů se svým partnerem poznalo během migrační zkušenosti v Anglii. Zadaní našli ve 24 případech partnera mezi migrujícími z České republiky. Na těchto případech lze ukázat, že sama migrační zkušenost nemusí být v rozporu s partnerstvím a manželstvím. Nutné je opět upozornit na legální kontext současných migrantů. Díky legálnosti pobytu a práce mohou migrující využívat „běžných“ strategií k nalezení partnera. Partnera mohli vyhledávat jak skrze své migrační sítě, tak také ve veřejném prostoru, např. v zaměstnání nebo přes webovou inzerci. Mohou tedy navazovat vztahy prakticky stejným způsobem jako v České republice. Nemusí jako mnoho ilegálních migrantů žít se strachem z odhalení a z toho důvodu omezovat své působení ve veřejném prostoru cílové země. Vše je samozřejmě také ovlivněno intenzitou jejich pracovního nasazení a stanovených cílů.

Otázka rodičovství se ve spojitosti s mezinárodní migrací liší od vstupu do partnerství. Rodičovství také nebylo podmínkou vstupu do dospělosti. Jak bylo uvedeno výše, dle některých konverzačních partnerů fakt, že jedinec ještě nebyl rodič, nezabránil jejich dospění v procesu migrace. Rodičovství tedy bylo pro mnohé již aspektem dospělého života. Rodiči v době rozhovoru bylo 5 konverzačních partnerů a jedna konverzační partnerka byla těhotná (čtyři byli ve věkové kategorii 27-32 let). Vzhledem k jejich věku je ale diskutabilní, zda lze tento odklad přikládat vlivu migrační zkušenosti, neboť jejich chování může být důsledkem širšího působení současných trendů. Migrace může být jen jednou z alternativ, jak naplnit své individuální potřeby před vstupem do

rodičovství. Pokud by tedy konverzační partnerka neodešla za prací do ciziny, došlo by k odsunutí rodičovství do vyššího věku pravděpodobně také.

V kontextu úvah o rodičovství se ve výpovědích konverzačních partnerek objevila existence představy adekvátního věku rodičovství. Jak lze vidět v následujících výpovědích, zlomovým se zdá být 30. rok. Konverzační partnerka, která byla v době rozhovoru těhotná, svůj proces rozhodování popsala následujícími slovy: „*Kdyby mi bylo 25 a měla jsem to, co mám, tak bych tady byla ještě 5 let a celých těch pět let bych jenom cestovala. No ale teď už je nám 30 a chtěli jsme prostě už. Nechci mít děti ve 40.*“ (žena, 31 let, 7 let). Těhotenství této konverzační partnerky pro ni také bylo důvodem k postupnému ukončování migrační zkušenosti a odchodu z Velké Británie. Druhá konverzační partnerka také zahrnovala děti do své budoucnosti, ale s odlišným přístupem:

„*Tak mně je 27, tak kolem 30 bych možná chtěla začít přemýšlet o nějakých dětech. Možná, uvidíme. (Proč kolem 30?) Protože to není brzo a není to až tak pozdě. Teď je ještě moc brzo, teď na to žádný myšlenky nemám. (...) I když kdo ví, třeba budu mít nějakou skvělou práci za tři roky a vůbec se mi do toho nebude chtít. Já už mám takový trošku kariéristický myšlení. (...) Ale já bych to spíš chtěla nějak skloubit.*“ (žena, 27 let, 7 let).

Obě zpovídané ženy se vztahovaly k 30. roku života jako určitému očekávanému věku, kdy je pro ženu vhodné stát se matkou. Rodičovství bylo také součástí jejich plánů, ale míra jejich odhodlání byla odlišná. Zatímco u první konverzační partnerky ani touha po setrvání v migračním procesu a získávání nových zkušeností nemohla odvrátit plánované rodičovství, v představách druhé konverzační partnerky sice rodičovství svou roli má, ale dle jejích slov, bude záležet na kontextu, kdy a zda bude uskutečněno.

V úvahách obou citovaných žen se odráží současná věková norma pro mateřství v České republice. Dle statistických údajů se od 90. let v České republice zvyšuje porodnost u starších žen, přičemž tato změna je nejmarkantnější u ročníků narozených v druhé polovině 70. let. Tato generace dosahuje nejvyšší míry porodnosti okolo 30 let. (ČSÚ 2009a) Jak bylo uvedeno, majorita migrujících a také většina konverzačních partnerů tohoto výzkumu odpovídá tomuto věku. Konverzační partneři, kteří byli blíže 30. roku života, se zmiňovali ve svých výpovědích o dětech více než ti mladší. Rodičovství tedy bylo součástí plánů budoucnosti migrujících a často bylo spojováno s návratem do České republiky. Touha po návratu ve spojitosti s rodičovstvím se objevovala v otázce výchovy dětí. „*Je tam (v Čechách) jiná výchova. Tady taky nedůvěřuji nemocnicím, hlavně kvůli porodu. Taky mateřská¹⁴ v České repub-*

¹⁴ V České republice může žena získat peněžitou pomoc v mateřství na 28 týdnů po porodu jednoho dítěte. Následně může jeden z rodičů čerpat rodičovský příspěvek až do doby 48 měsíců věku dítěte. (MPSV 2007) „V Británii trvá 52 týdnů. Po dobu 39 týdnů po porodu náleží matkám mzda. Tato mzda se v prvních 6 týdnech počítá ve výši 90 % jejich průměrného týdenního výdělku. Po zbývajících 33 týdnů je jim poskytována mzda ve výši předepsané částky.“ (Kráčmar 2007)

lice je delší a chci být prostě s dětmi, věnovat se jim.“ (žena, 27 let, 5 let). Konverzační partneři často zmiňovali, že děti chtějí mít v České republice, neboť jim to přišlo jako místo vhodnější pro výchovu dětí. Dle konverzačních partnerů se dětem v České republice dostává zejména lepšího vzdělání a zdravotní péče. Z tohoto důvodu většina konverzačních partnerů ve svých úvahách děti oddalovala na dobu, než se budou chtít vrátit domů. Jeden z konverzačních partnerů, který byl otcem malého dítěte, uvedl, že jej v pobytu v cizině limituje právě věk jeho dítěte. Až doroste do povinné školní docházky, chce, aby ji zahájilo v Čechách. *„Určitě se budeme chtít usadit, až děti začnou chodit do školy, až si zvyknou na nějaký prostředí. (...) Asi by to bylo v Čechách, no rozhodně ne v Londýně, protože Londýn je na výchovu dětí dost úděsný místo. Ted' právě dělali nějakou studii, a říkali, že Londýn je nejhorší město v Evropě, tedy na výchovu dětí, protože prostě, ta velká kriminalita relativně, špatný školství.*“ (muž, 30 let, 4 let).

Paradoxně zní v tomto kontextu výpověď jedné z konverzačních partnerek, která jako jediná viděla při výchově dětí ve Velké Británii nějaké klady:

"Taky se mi tu líbí, jak tu věci fungují, že je tady hodně věcí přizpůsobeno právě tomu rodinnému životu. Já si myslím, že, jako rodič s dětma, lidem, který mají děti, se tady žije dobře. Jsou tady levný věci. (...). Ale mně se tady líbí, třeba, já nevím, dám příklad, autobusy jsou nízkopodlažní, protože jsou přizpůsobeny pro vozíčkáře, všude jsou výtahy, člověk může počítat s pomocí lidí. V obchodech. Většina lidí na tebe nejsou našťvaný, když se na něco zeptáš nebo chceš s něčím pomoci. (...) Tak takovýhle malinký věci, který jsou hlavně důležitý, když máš dítě, tak to si myslím, že to se mi právě tady líbí.“ (žena, 28 let, 3 roky).

Na druhou stranu v Čechách nikdy s dítětem naplno nežila, a tak se jí dle vlastních slov hůře porovnává. Každopádně se bojí, že by jako matka s malým dítětem byla na českém pracovním trhu diskriminována, protože by obtížněji hledala práci a také by jí zaměstnavatel nevyšel vstříc s úvazkem. Kdežto v Británii tuto obavu nemá, našla poloviční úvazek v kavárně, a tak mohla skloubit své mateřské povinnosti s potřebou finanční podpory rodiny.

„A že pro mě v dnešní době s dítětem, kterému nejsou ani tři roky, prostě jít do Český republiky by bylo velmi odvážný. Protože už jsem si zvykla na to, že pracuju na poloviční úvazek. To si myslím, že je jedna z věcí, která doma nefunguje. Je tady hlavně rozdíl v tom, že tady je mateřská do 9 měsíců, a potom se většina ženských vrací do práce. Kdežto v Čechách je to až do 4 let dítěte, s tím, že pak většina ženských má problém najít školku. Takže to si myslím, že je pro mě ted'kon taková největší překážka, abych se vrátila domu. Protože vím, že doma bych byla hodně omezená v tutom případě a že bych musela hodně předělat svůj styl života. A i když tady ta práce, co mám (.), není vůbec hogo

fogo práce, tak si myslím, že se cítím uplatněná a že se alespoň trošičku můžu odpočinout od toho mateřství.“ (žena, 28 let, 3 roky).

O dětech ve Velké Británii uvažovali nejčastěji ti, kteří měli partnerku jiného občanství než českého. Přesto, že většina zpovídaných migrantů vztahovala děti až k životu v České republice, samotný proces legální pracovní migrace k odsouvání rodičovství do pozdějšího věku nutně vést nemusí. Legální migranti mají šance na kariérní růst a postup na lepší pracovní pozice, mají možnost získat adekvátní ubytování a základní benefity od státu. Legálnost pobytu jim tedy umožňuje zajistit si určitý standard, který by mohli považovat pro rodičovství za dostačující. Výrazným limitem se v tomto případě ale ukázala být nedůvěra v některé instituce v cílovém prostoru, zejména vzdělávací systém. Konverzační partneři odpovídali, že české školství považují za kvalitnější než britské a rádi by, aby se jejich dětem dostalo vzdělání v České republice.

Závěr

Mezinárodní pracovní migrace je v životě současných občanů Česka relativně novým fenoménem. Ve větší míře se v životních drahách jedinců objevuje až v procesu transformace společnosti po roce 1989. Příležitosti k mezinárodní pracovní migraci bývají pojímány jako jedna z příčin soudobých proměn životního běhu. Možnost na delší či kratší dobu vycestovat do zahraničí, získávat nové pracovní zkušenosti, vylepšovat své profesní resumé a zvyšovat své další kariérní možnosti jsou vykládány jako jeden z důvodů, proč stále více jedinců odkládá – dočasně nebo trvale – některé další významné životní události, jako je např. odchod (a získání nezávislosti) od rodičů, vstup do manželství a rodičovství. V rámci této studie zmíněný pohled na roli mezinárodní pracovní migrace, na proměny životních drah problematizují a ukazují, že vztah mezinárodní migrace a životního běhu je mnohovýstý. Analýza se vztahuje k přechodu do stádia dospělosti, který je v současné době do určité míry individuálně konstruovaný, ale stále se tak děje v kontextu určitých limitů. (Shanahan 2000)

Významným faktorem působícím na transici do dospělosti jsou možnosti a omezení, které poskytuje trh práce. Vstup na trh práce a získání stabilní pracovní pozice poskytuje finanční zázemí, které umožňuje plné osamostatnění se od rodičů, nalezení vlastního bydlení a získání stabilního příjmu. Díky působení globalizačních procesů a dalších strukturálních omezení jsou mladí lidé stále více obklopeni nejistotami a mají nevýhodné pozice pro vyjednávání svých zaměstnaneckých pozic. (Buchholz et al. 2009) Pro konverzační partnery/partnerky se tak jako alternativa objevuje mezinárodní pracovní migrace, která jim – ve srovnání s možnostmi pracovního uplatnění v místě, kde vyrůstali – může rychleji a efektivněji poskytnout příjem potřebný pro plné

osamostatnění se od rodičů. Pracovní migrace se tak stává prostředkem, jak standardně naplnit životní běh a pomáhá jedinci uskutečňovat kroky vztahující se k přechodu do stádia dospělosti.

Další zájem o mezinárodní pracovní migraci se mezi konverzačními partnery objevil jako reakce na narušení vzdělanostních aspirací nepřijetím na vysokou školu nebo vyloučením z ní. Jedinci potřebují zaplnit vzniklé vakuum v životních plánech a jako atraktivní alternativu volí pracovní migraci. Konverzační partneři buďto úplně rezignovali na získání vysokoškolského vzdělání, nebo o něj usilují v cílovém prostoru během pracovní migrace. Své znalosti zvyšují nejen v rámci univerzitního studia, ale také v profesních kurzech vyšších odborných škol. V tomto případě ale nelze migraci definovat jako mechanismus standardizace, neboť se v případě konverzačních partnerů nejednalo o plánovaný odchod za vzděláním. Mnozí migrující objevují možnosti zvyšování odbornosti studiemi až v kontextu migračního procesu.

Na druhou stranu lze ve výpovědích konverzačních partnerů identifikovat pracovní migraci jako způsob jak de-standardizovat životní dráhy. Domnívají se, že by jim jejich cesta životem byla „předepsána“, pokud by zůstali „doma“, tj. pod vlivem svých rodičů a blízkých. Práce v zahraničí jim umožnila získat nové zkušenosti a poznání, díky nimž předefinovali své představy o životě, a do standardizovaných životů svých rodičů se vrátit nechtějí.

Stejnou ambivalenci vykazovaly také poslední znaky spojené s transicí do dospělosti – vstup do partnerského/manželského vztahu a rodičovství. V procesu legální pracovní migrace je možné (a ve srovnání s nelegální migrací i relativně snadné) navázat partnerský vztah a mít děti; migrující mají možnost využívat „běžné“ strategie při navazování a rozvíjení vztahů. Rodičovství bývá ale konverzačními partnery v jejich plánech odsouváno až na dobu po návratu zpět do České republiky, zřejmě s ohledem na zvýšené „náklady příležitosti“.

Dle vyjádření konverzačních partnerů je samotný migrační proces a participace v něm významným faktorem umožňujícím cestu do dospělosti. Podstatným přínosem se stala samostatnost a finanční nezávislost.

Zjištěné závěry jsou výsledkem kvalitativního výzkumu uskutečněného na určitém nevelkém a specificky vybraném segmentu současných migrujících. Tedy pouze těch, kteří participují na legálním migračním toku v rámci otevřeného prostoru Evropské unie a zároveň neodchází v rámci programů pro vysoce kvalifikované pracovní síly. Vystávají otázky, zda stejné faktory působí také na ty, jež pracují v cizině bez legálního statusu, nebo naopak jsou lákáni na vysoce kvalifikované pracovní pozice, či odchází za prací na jiné kontinenty. Předkládaná zjištění se také mohou stát východiskem dalšího výzkumu, který bude usilovat o systematickou analýzu detailněji propojující faktory sociálního původu migrujících (sociální vrstva, rodinné zázemí, velikost obce původu) a de-standardizace životního běhu.

Alena Pařízková v současné době dokončuje doktorské studium oboru Etnologie na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. Zároveň působí jako vyučující na katedře sociologie téže fakulty. Věnuje se pracovní migraci v evropském prostoru. Mezi její další výzkumné zájmy patří také gender a sociální nerovnosti. Je členkou redakční rady *migraceonline.cz*

LITERATURA

- BAUER, T. – ZIMMERMANN, K. F., 1999: *Assessment of Possible Migration Pressure and its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe*. IZA Research Report No. 3.
- BRÜCKNER, H. – MAYER, K. U., 2005: The De-Standardization of the Life Course: What It Might Mean? And if it Means Anything, Whether it Actually Took Place? *Advances in Life Course Research* 9: pp. 27-53.
- BUCHHOLZ, S. – HOFÄCKER, D. – MILLS, M. – BLOSSFELD, H. P. – KURZ, K. – HOFMEISTER, H., 2009: Life Courses in the Globalization Process: The Development of Social Inequalities in Modern Societies. A Summary of Findings From the GLOBALIFE Project. *European Sociological Review* 25(1): pp. 53-71.
- ČSÚ. 2010: Počet obyvatel se zvýšil. Pohyb obyvatelstva – 1. pololetí 2010. Rychlá informace. [online] [cit. 5. 5. 2010] Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/coby091310.doc>
- ČSÚ. 2009: Nezaměstnanost a volná pracovní místa. In: *Ročenka statistiky trhu práce 2009*. [online] [cit. 17. 3. 2009] Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/5B003BE831/\\$File/311109a3.pdf](http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/5B003BE831/$File/311109a3.pdf)
- ČSÚ. 2009a: Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2008. [online] [cit. 17. 3. 2009] Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/1D00355EB0/\\$File/400709a4.pdf](http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/1D00355EB0/$File/400709a4.pdf).
- ČSÚ. 2002: Vývoj sňatečnosti a rozvodovosti v ČR po roce 1989. [online] [cit. 5. 5. 2010] Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2002edicniplan.nsf/p/1112-02>
- ČSÚ. 2002a: Vývoj obyvatelstva ČR v mezinárodním srovnání v letech 1989 až 2000. Tab. 11. [online] [cit. 5. 5. 2010] Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2002edicniplan.nsf/t/860034A560/\\$File/1604rr11.pdf](http://www.czso.cz/csu/2002edicniplan.nsf/t/860034A560/$File/1604rr11.pdf)
- FIALOVÁ, L. – KUČERA, M., 1996: *Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav.
- FRÝDMANOVÁ, M. – JANÁČEK, K. – MAREŠ, P. – SIROVÁTKA, T., 1998: Trh práce a lidské zdroje. In: Večerník, J.; Matějů, P. (eds.). *Zpráva o vývoji české společnosti 1989 – 1998*. Praha: Academia, pp. 21-43.
- HAMPLOVÁ, D., 2003: Úvod. In: Hamplová, D.; Rychtaříková, J.; Pikálková, S. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, pp. 5-10.
- HAŠKOVÁ, H., 2006: Diverzita bezdětnosti, jejího výzkumu a jejich společenské reflexe (úvod). In: Hašková, H. (ed.). *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Sociologické Studie. Praha: Sociologický Ústav AV ČR, pp. 11-21.

- HEINZ, W. R., 2003: From Work Trajectories to Negotiated Careers. The Contingent Work Life Course. In: Mortimer, J. T.; Shanahan, M. J. (eds.) *Handbook of the life course*. New York: Springer, pp. 185-204.
- HOME OFFICE., 2009. *Accession monitoring report, May 2004 – March 2009*. [online] [cit. 20. 8. 2009] Dostupné z: http://www.ukba.homeoffice.gov.uk/sitecontent/documents/aboutus/reports/accessi_on_monitoring_report/report-19/may04-mar09?view=Binary.
- HUNT, S., 2005: *The Life Course. A Sociological Introduction*. London: Palgrave Macmillan.
- KELLER, J. – TVRDÝ, L., 2008: *Vzdělanostní společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KERCKHOFF, A., 2005: From Student To Worker. In: Mortimer, J. T.; Shanahan, M. J. (eds.) *Handbook of the life course*. New York: Springer, pp. 251-267.
- KOHLI, M., 1986: The world we forgot: A historical review of the life course. In: Marshall, V. W. (ed.) *Later life: The social psychology of ageing*. Beverly Hills: Sage, pp. 271-303.
- KRÁČMAR, T., 2007: Velká Británie. Životní a pracovní podmínky. (online) (cit. 20. 5. 2010) Dostupné z: http://portal.mpsv.cz/eures/prace_v_eu/zeme/vb/
- LUX, M. – SUNEGA, P. 2007: Vliv podmínek bydlení na zamýšlenou migraci české populace za prací. *Sociologický časopis* 43(2): pp. 305-332.
- LUX, M. – SUNEGA, P. – KOSTELECKÝ, T. – ČERMÁK, D., 2003: *Standardy bydlení 2002/03. Finanční dostupnost a postoje občanů*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- MACHONIN, P., 2005: *Česká společnost a sociologické poznání. Problémy společenské transformace a modernizace od konce 60. let 20. do prvních let 21. století. Stručné shrnutí a vybrané kapitoly*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.
- MACHONIN, P. – GATNAR, L. – TUČEK, M., 2000: *Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988 – 1999*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- MILLS, M., 2007: Individualization and the Life Course: Towards a Theoretical model and Empirical Evidence. In: Howard, C. (ed.) *Contested Individualization*. Toronto: Palgrave Macmillan, pp. 61-80.
- MOŽNÝ, I., 2002: *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál.
- MPSV. 2007. Rodičovský příspěvek. [online] [cit. 14. 6. 2010] Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/4758>
- MPSV. Přehled zaměstnanosti občanů ČR na území států EU/EHP a Švýcarska v letech 2005 – 2009. Interní dokument MPSV. Zaslán dne 1. 12. 2010.
- RABUŠIC, L., 2001: Value Change and Demographic Behaviour in the Czech Republic. *Czech Sociological Review* 9 (1): pp. 99-122.
- RYCHTÁŘIKOVÁ, J., 1996: Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace. *Demografie* 38: pp. 77-89.
- SETTERSEN, R. A. Jr., 2006: Becoming adult: Meanings and markers for young Americans. *The Network on Transitions to Adulthood. Research Network. Working Paper*.

- SETTERSEN, R. A. Jr. 2004: Age Structuring and the Rhythm of the Life Course. In: Mortimer, J. T.; Shanahan, M. J. (eds.) *Handbook of the life course*. New York: Springer, pp. 81-102.
- SHANAHAN, M. J., 2000: Pathways to adulthood in changing societies: variability and mechanisms in life course perspective. *Annual Review Sociology* 26: pp. 667-692.
- SIROVÁTKA, T., 1995: *Politika pracovního trhu*. Brno: Masarykova univerzita.
- SIROVÁTKA, T. – MAREŠ, P., 2003: *Trh práce, nezaměstnanost, sociální politika*. Brno: Masarykova univerzita.
- VAVREČKOVÁ, J., 2006: *Migrační potenciál po vstupu ČR do EU (Výsledky terénního šetření)*. Praha: VÚPSV.
- VAVREČKOVÁ, J. – MUSIL, J. – BAŠTÝŘ, I., 2007: *Počty a struktury českých migrantů v zahraničí a ekonomická motivace k zahraniční pracovní migraci (se specifickým zaměřením na migranty ve Velké Británii)*. Praha: VÚPSV.
- VEČERNÍK, J., 2009: *Czech society in the 2000s: a report on socio-economic policies and structures*. Praha: Academia.